

UDK: 811.163.41'373(497.16)

Adnan ČIRGIĆ (Podgorica)

Institut za crnogorski jezik i jezikoslovlje „Vojislav P. Nikčević”

VESNA LIPOVAC-RADULOVIĆ
(1928–2009)

DOPRINOS CRNOGORSKOJ LEKSIKOGRAFIJI

Autor ovoga priloga daje osvrt na leksikografski rad Vesne Lipovac-Radulović, čiji rječnici romanizama u Crnogorskom primorju predstavljaju kapitalno djelo u crnogorskoj leksikografiji. Na samom početku ocijenjeni kao djela od pionirskoga značaja u našoj leksikografiji, ti rječnici nastali su izvan institucionalne potpore, a za njihovu realizaciju bilo je potrebno dvadeset godina sakupljačkoga rada. Materijal i građa koji su u njima publikovani nadilaze leksikografski značaj i pružaju mogućnost dijalektološkog opisa govora Budve i Paštrovića, a naročito jugoistočne Boke Kotorske.

Mediterranske kulturne veze, izlaz na more, vjekovni dodiri s Mletačkom Republikom i sl. doprinijeli su brojnom prisustvu romanizama ne samo u govorima Crnogorskoga primorja, već u crnogorskome jeziku uopšte. O tome naročito svjedoče obimni rječnici romanizama u

crnogorskome jeziku koje su publikovali Srđan Musić,¹ Vesna Lipovac-Radulović² i Branko L. Šoć.³

Budući da je 1972. godine bila objavljena opsežna studija Srđana Musića o romanizmima u ševerozapadnoj Boki Kotorskoj, tj. u Herceg Novom s okolinom, sa rječnikom te leksike na više od 130 stranica, Vesna Lipovac-Radulović pristupila je desetogodišnjem sakupljanju romanizama u preostalom dijelu Boke, što je rezultiralo rječnikom od oko pet hiljada jedinica na gotovo 400 stranica. Ako se tome doda i njezin naredni desetogodišnji sakupljački rad ove leksike u Budvi i Paštrovićima, đe je prikupila više od četiri hiljade romanizama, postaje jasno da poslije Vuka Karadžića u crnogorskoj leksikografiji niko nije ispitivao ni veće područje niti ostavio za sobom značajnije rezultate od Vesne Lipovac-Radulović. Treba li isticati da je i ovaj projekat, kao i svi ostali u Crnoj Gori iz oblasti montenegristike, realizovan bez državne i institucionalne potpore?!

Vesna Lipovac-Radulović⁴ je i životom i porijeklom bila vezana za Boku. Rođena je 1928. godine u Kotoru, u trgovačkoj porodici Spasoja Lipovca. Sklonost ka romanskim jezicima stekla je još u djetinjstvu – njena majka poticala je iz bogate porodice Lui, koja je ostala u Kotoru poslije povlačenja Napoleonove vojske iz ovih krajeva. Tako je Vesna kao dijete govorila, pored crnogorskoga, i francuski i talijanski jezik. To će biti od presudnoga značaja za njen budući poziv. Poslije završene kotorske gimnazije, na Zagrebačkome sveučilištu diplomiraće grupu romanskih jezika, đe će upoznati profesora Josipa Jerneja, koji je uticao da se posveti prikupljanju romanizama u Crnogorskom primorju. Kasnije će prof. Jernej biti recenzent njezinih rječnika.

Vesna Lipovac-Radulović radni je vijek provela u prosvjeti, kao profesor francuskoga i talijanskog jezika na svim nivoima obrazovanja. Radila je pet godina u osnovnoj školi, zatim neko vrijeme u kotorskoj gimnaziji, da bi najveći dio radnoga vijeka provela kao predavač na Višoj

¹ Musić, Srđan. – *Romanizmi u severo-zapadnoj Boki Kotorskoj*, Filološki fakultet Beogradskog univerziteta, knj. XLI, Beograd, 1972.

² Lipovac-Radulović, Vesna. – *Romanizmi u Crnoj Gori – Jugoistočni dio Boke Kotorske*, Obod – Pobjeda, Cetinje – Titograd, 1981.

Lipovac-Radulović, Vesna. – *Romanizmi u Crnoj Gori – Budva i Paštrovići*, MBM-plas, Novi Sad, 1997.

³ Šoć, Branko L. – *Romanizmi i grecizmi u crnogorskom jeziku – Kontinentalni dio Crne Gore*, Centralna narodna biblioteka Crne Gore „Đurđe Crnojević“, Cetinje, 2002, i drugo, prošireno izdanje pod istim naslovom – Cetinje, 2008.

⁴ Zahvaljujemo porodici Vesne Lipovac-Radulović, koja nam je pružila biografske podatke o njoj.

pomorskoj školi, odnosno na Pomorskom fakultetu u Kotoru. Izvan službenoga radnog vremena proučavala je i sakupljala romanizme u jugoistočnoj Boki Kotorskoj, Budvi i Paštrovićima.

Vesna Lipovac-Radulović specijalizaciju iz romanistike obavila je na Univerzitetu u Firenci. Kao što je prof. Jernej tokom njezina studijskoga boravka u Zagrebu inicirao i podstakao Vesninu ljubav prema leksikografskom poslu, kojim će se cijeloga života baviti, tako je i jezikoslovac Đakomo de Voto s fakulteta u Firenci dao značajne savjete u tom poslu. Zahvaljujući njegovim savjetima, ona se u tumačenju riječi i izraza nije oslanjala samo na postojeće rječnike romanskih jezika već na kontekstualno značenje njihovo na teritoriji koju je ispitivala. Da je u tome uspjela, ne svjedoče samo afirmativne recenzije koje su pisali romanisti Josip Jernej, Valentin Putanec i Ana Zloković, nego i činjenica da je Univerzitet u Breši prošle godine preuzeo prevođenje njezinih knjiga na talijanski jezik. Vesna Lipovac-Radulović podijelila je sudbinu brojnih crnogorskih kulturnih i naučnih radnika – iako u domovini nije bila dostojno ni potpomognuta ni nagrađena, u inostranstvu je stekla neosporan ugled. Kao zaslugu za višedecenijsko izučavanje i prikupljanje romanske leksike u govorima Crnogorskog primorja, stekla je status počasnoga građanina Italije. Umrla je u Kotoru, 13. februara 2009.⁵

Za razliku od velikoga broja leksikografa, Vesna Lipovac-Radulović značenja osobene leksike kojom se bavila, kao što smo rekli, nije tražila u rječnicima, već među govornim predstavnicima koje je ispitivala. Vjerodostojnost njezina rada najbolje pokazuje napomena da je u svoje rječnike unosila „samo romanske posuđenice koje sam čula od najmanje pet osoba u istom mjestu“.⁶ „Na terenu sam bilježila romanizme od velikog broja ljudi različite starosne dobi i zanimanja, u seoskoj i gradskoj sredini, i uglavnom od starosjedilaca u formi rječničke građe, ali ih dala i u rečenici, onako kako se upotrebljavaju u svakodnevnom govoru.“⁷ Time je izbjegnuta mogućnost pogrešnoga tumačenja pojedinih leksema, koji u nekim drugim govorima (ili jezicima) mogu imati drukčije značenje. Ljubav prema jezikoslovnom radu, posebice leksikografskom, lijepo ilustruje njena izjava: „Oni koji ne poštuju svoj jezik za mene nijesu karakteri. Pođu u Beograd, pa im je

⁵ Mandić, Slavko. – *Odlazak profesorice. In memoriam: Vesna Lipovac-Radulović*, Pobjeda, 17. II 2009.

⁶ Lipovac-Radulović, Vesna. – *Romanizmi u Crnoj Gori – Jugoistočni dio Boke Kotorske*, Obod – Pobjeda, Cetinje – Titograd, 1981, str. XI.

⁷ Lipovac-Radulović, Vesna. – *Romanizmi u Crnoj Gori – Budva i Paštrovići*, MBM-plas, Novi Sad, 1997, str. XI.

sve *belo* i *lepo*, pođu do Zagreba i *kajkaju*. To su jadovi i tu karaktera nema. Vjerujem da će se sa mnoom složiti svako ko dobro misli.“⁸

Svojim rječnicima Vesna Lipovac-Radulović obuhvatila je romanizme s područja Kotora, Perasta, Prčanja, Grblja (više od dvadeset sela), Tivta, Budve, Paštrovića, Svetoga Stefana, Petrovca. Osim romanizama, prikupila je i određen broj pozajmljenica iz drugih jezika (njemačkoga, grčkog, arapskog i persijskog) koje su najvjerovatnije preko talijanskoga, kao jezika posrednika, dospjele u crnogorski jezik, odnosno u govore našega primorja. Riječi je skupljala i bilježila obilazeći mjesta pješke ili kao stoper jer nije imala obezbijedene uslove za realizaciju ovoga projekta od nacionalnoga značaja.⁹ „To je bilo jako naporno. Išla sam kod brojnih zanatlija. Ukrćavala se u barke, gledala ribare kako love, tražila značenje pojedinih riječi i izraza. (...) Najviše su mi mještani pomogli, objašnjavajući riječi i rečenice, jer sam smatrala da ako je riječ sama, izolovana, da ona nema nikakvu vrijednost. Tek ako je u rečenici, onda riječ ima svoje značenje i svoje mjesto.“¹⁰

Rječnici romanizama nijesu ostali ni skriveni ni nepoznati crnogorskoj javnosti. Odmah po izlaženju i jednoga i drugog djela pojavili su se prikazi Vojislava P. Nikčevića, koji je budno pratio svaki doprinos montenegristici. Poduhvat ove naše leksikografkinje ocijenio je kapitalnim: „dok Musićeva studija, koja sadrži teorijsko razmatranje o romanizima i njihov rječnik, u nizu pitanja, naročito jezičkih i etničkih, nosi pečat naše tradicionalističke lingvistike, knjiga Vesne Lipovac-Radulović svojim sadržajem romanizme s naznačene teritorije u mnogome, koncepcijski i metodološki, osvjetljava i prezentira na nov način. (...) Romanizmi Vesne Lipovac-Radulović znače kapitalno djelo crnogorske leksikografije. Ono sadrži bogat leksički materijal koji nije ništa drugo do jedan od vrlo važnih konstitutivnih slojeva strukture rječničkog fonda jezika crnogorskoga naroda. U nj ugrađen u procesima slovensko-romanske etničke i jezičke simbioze, na bazi spontanijih uticaja i raznih susreta i dodira Crnogoraca sa susjednim narodom, taj materijal istovremeno predstavlja i značajnu identifikaciju njihova istorijskog hoda, pokazatelj uticaja zapadnoevropske kulture i civilizacije koje smo asimirali. Stoga će on vrlo korisno poslužiti ne samo lingvistima, leksikografima i leksikolozima i jezikoslovcima –

⁸ Jovanović, Dubravka. – *Adio meštrice od jezika naškoga*, Hrvatski glasnik, glasilo Hrvata Crne Gore, god. VII, br. 48/49, ožujak/travanj 2009, str. 41.

⁹ Isto.

¹⁰ Isto.

komparatistima, nego i etnolozima, istoričarima i dr. strukama.¹¹ I rječnik romanizama u Paštrovićima i Budvi slično je ocijenjen. Nikčević je istakao da je i taj rječnik urađen „prema naučno utvrđenim standardima. Naime, riječi je etimološki (po podrijeklu) i značenjski određivala, naznačavala iz kojega romanskog jezika ili dijalekta potiču i svaku od njih potvrdila u njihovome rečeničnom (frazološkome) sklopu. Na taj način ih je spasila od zaborava jer se, kako i sama reče, „gube pod naletom masovnih komunikacija, migracija i drugih udara na jezik“. A bez njih se ni sinhronija ni dijahronija jezika crnogorskoga ne mogu zamisliti. Time i ova knjiga dobija još više na značaju. (...) [K]njigom Romanizmi u Crnoj Gori – Budva i Paštrovići Vesne Lipovac-Radulović obogaćena (je) literatura o crnogorskom jeziku. U njoj je posao leksikografa i leksikologa obavila temeljno, pedantno i savjesno. Rijetke su knjige poput nje kojima se ne može izreći neki bitniji prigovor. Za njom će kao za vrijednim i pouzdanim izvorom saznanja posezati ne samo lingvisti koji se bave tim jezikom nego i stručnjaci drugih profila što proučavaju Crnu Goru i Crnogorce u prošlosti i sadašnjosti.“¹²

Naročito je značajan rječnik romanizama jugoistočnih bokeljskih govora, ne samo zbog romanske leksike koja se tamo donosi koliko zbog kontekstualne upotrebe te leksike, na osnovu koje se mogu saznati i mnoga druga obilježja ovih govora. To je naročito bitno kad se zna da su bokeljski govori, u poređenju s ostalim crnogorskim govorima, vrlo malo ispitani. Na značaj izučavanja govora Boke Kotorske ukazao je još Vuk Karadžić u Predgovoru *Srpskim narodnim poslovicama*: „Može biti da nikako mjesto u narodu našem nije tako važno i znatno za jezik naš, kao (prava) Boka.“¹³ No i pored toga bokokotorski govori ni do naših dana nijesu monografski obrađeni. A kad se zna da je značaj tih govora Vuk Karadžić vidio u raznolikosti njihovoj, onda se s dosta sigurnosti može pretpostaviti da je mogućnost opisa i prikupljanja tih raznolikosti uveliko propuštena. Kakvo

¹¹ Nikčević, Vojislav P. – *Značajan doprinos crnogorskoj leksikografiji*, Pobjeda, Svijet kulture, subota, 9. januar 1982, str. 11.

¹² Nikčević, Vojislav P. – *Crnogorski romantizam*, Monitor, god. IX, br. 377, petak, 9. januar 1998, str. 46–47. Napomena: U bio-bibliografiji Vojislava P. Nikčevića ispravljena je novinarska štamparska greška u naslovu. Ispravan naslov je *Crnogorski romanizmi*. Videti: Lipovina, Ljiljana. – *Bio-bibliografija dr Vojislava P. Nikčevića (1935–)*, Bibliografski vjesnik, br. 1-2-3, Centralna narodna biblioteka Crne Gore „Đurđe Crnojević“, Cetinje, 2003, str. 253.

¹³ Karadžić, Vuk. – *Srpske narodne poslovice*, Predgovor pređašnji, Priredio dr Miroslav Pantić, Prosveta, Beograd, 1969, str. 21.

je stanje u tim govorima bilo prije vijek i po, danas možemo tek slutiti na osnovu uzgrednih napomena Karadžićevih da se u Boki „u svakome mjestu drukčije govori: Dobrota se počinje od samoga Kotora, tako da čoeak koji nije odande, ne može znati koje su kuće Dobrotske, koje li su Kotorske, pa Dobročani sa svim drukčije govore nego Kotorani; iz Perasta u Risan nema više od jednoga sahata, a u govoru je veća razlika između Rišnjana i Peraštana nego između Negotinaca i Trebinjana; Prčanjane i Dobročane razdvaja samo otoka, preko koje se dozvati može, i u Kotoru se svaki drugi dan na pazaru miješaju, pa opet vješt čoeak svakoga od njih, dok progovori, može poznati iz koga je mjesta. Moglo bi se reći da je n. p. između Rišnjana i Peraštana uzrok ove razlike što su Rišnjani zakona Grčkoga i što su otprije dugo vremena bili pod Turcima i miješali se više s Hercegovcima nego sa Bokeljima, a Peraštani zakona Rimskoga i bili jošte od nekolike stotine godina jednako pod Mlečićima; ali između Peraštana i (n. p.) Dobročana nema ni jednoga od ovijeh uzroka, i opet se u govoru razlikuju! Tako ja bih rekao da je najveći uzrok ovome što su ova mjesta koje vodom, koje kamenjacima tako zatvorena da se iz njih bez nevolje nikud maći ne može, pa se žitelji njihovi (a osobito žene i deca) slabo miješaju sa okolnim susjedima svojim, nego provode vijek svako u svome mjestu: tako n. p., u Perastu ima žena od 60 godina koje se odande nikud nijesu makle.“¹⁴ Srđan Musić, pored razloga koje navodi Vuk Karadžić, smatra da „separatizam je kod pojedinih zajednica u Boki pothranjivan i hermetičkim zatvaranjem prema ostalim stanovnicima Boke, pa čak i ako su bili iste vere (Luštičani su se, npr., vekovima isključivo međusobno ženili), zatim postojanje raznih ‚komunitadi‘ sa svojim običajnim pravom (Komunitad Topaljska, Komunitad od Kastel Lastve, Komunitad Risanska itd.), koje su bile gotovo države u državi itd. Na jednom izloženom području kao što je bila Boka Kotorska pojedine zajednice morale su kompaktno da nastupaju da bi izbegle uništenje, te i tu mogu da se traže uzroci bokeljskog separatizma. (O ovome isp. P. Šerović, Iz arhive stare risanske opštine, *Prilozi*, XXX, sv. 3–4, Beograd, 1964, str. 265)“.¹⁵ Danas, međutim, o tolikom stepenu raznolikosti ne može biti riječi jer su i govori Boke podijelili sudbinu ostalih crnogorskih govora, pa se razlike među njima, kad je u pitanju govor mlađe i srednje generacije, uglavnom tiču akcenata. To ističe i Srđan Musić,¹⁶ ali se ne može prihvatiti njegova konstatacija da se formiraju dvije grupe govora različite po ak-

¹⁴ Isto, str. 21–22.

¹⁵ Musić, Srđan. – n.d., str. 23–24, fusnota 16.

¹⁶ Isto, str. 24.

centu jer, pored četveroakcenatskih govora ševerozapadne Boke, u dijelu koji je leksikografski obradila Vesna Lipovac-Radulović postoji nekoliko tipova – tu su i dalje evidentni govori koji poznaju samo silazne akcente, govori koji imaju tročlani akcenatski sistem, kao i govori (tivatski, npr.) u kojima se akcenat javlja na posljednjem otvorenom slogu ili u enklizi, npr. sestra, reklā je, koji je tipičan danas u prilično udaljenim Piperima, Kućima ili Bratonožićima.

Ipak, neke razlikovne osobine (na mikrostrukturnom planu) koje je pomenuo Vuk Karadžić evidentne su i rječniku Vesne Lipovac-Radulović, što je i prirodno budući da je ona riječi bilježila samo od autentičnih i relevantnih govornih predstavnika raznih starosnih dobi, a ispitivanja je obavljala sedamdesetih godina XX vijeka, kad je uticaj standardnoga jezika bio kudikamo manji nego što je danas. Te razlike uočljive su naročito u kontekstualnoj upotrebi leksike koju je ona u svom rječniku skupila. Upravo u tome i jeste ogroman značaj njezina poduhvata jer je svaka riječ data u po nekoliko rečenica, tipičnih za govore koje je ispitivala, od Perasta do Petrovca. Uz to je rječnik jugoistočne Boke Kotorske i akcentovan, ne samo riječi nego i primjeri kontekstualne upotrebe njihove. Koliko je jezičko bogatstvo terena koji je izučavala, najbolje svjedoče upravo ti primjeri: *Što ga je jutros dobro napuntao, lijepo me strah da ga ne kolpa; Na naboj što mu je izašo na poplate, stavi zagrijane papine u jedan saket, pa će mu to odmah puknut i izaće sva marca; Gore na šufit su uljegla dva pipištrela; Ona pintura pri limi na donje pano je sva pasala u ništa; Kuđ si mi đela onaj korać, čudo te našlo; Vas se indurio, umro je u spanje; Viđela sam ga kad je pošao, odio je atorzio; Bačale su se mađije i to garbun u vodu, pa ako garbun oskoči, neprijatelja si pokosio, a ako pođe fondo, krvnik ti još živi, to je bilo prije, to je bilo prije a nije ni sad bolje, svi ti nešto gataju; Drijevo od praskve ima žutu koru, carigradske su kao dablje; Od novoga fustanja ću napraviti deci kamižole, a od ovoga starog ću okrpiti one mudante.*

Djela Vesne Lipovac-Radulović u potpunosti su opravdala ono što je naslovom naznačeno. To su iscrpni rječnici romanske leksike na naznačenoj teritoriji, prikupljani brižljivim višedecenijskim terenskim radom i usklađeni s dijalektološkom i leksikografskom metodologijom. Ona je ispitivala leksiku među tipičnim govornim predstavnicima iz različitih sredina, ruralnih i gradskih, različitih zanimanja i, što je najbitnije, ta su ispitivanja obavljena u spontanima razgovorima. Frekventnost romanizama u govorima Crnogorskog primorja najbolje se očituje iz primjera koje je navodila. Među tim rečenicama najmanje je onih koje posjeduju manje od dva

romanizma. Oba rječnika vjerovatno su nadmašila i namjere same Vesne Lipovac-Radulović. U njima se (u primjerima kontekstualne upotrebe riječi) donosi obilje materijala koji može poslužiti brižljivom analitičaru – dijalektologu za monografiju o govorima koje je obuhvatila. To naročito važi za rječnik jugoistočnoga dijela Boke, u kojem je sve primjere akcentovala. Uz to, ona je nerijetko navodila i manje uobičajene dubletne oblike pojedinih romanizama, koji su se različito adaptirali u različitim mjesnim govorima. Tako npr. navodi „**konzerva** *f* konzerva; *it.* conserva. Zabilježili i *kusérba* u značenju pire od rajčice“; „**furmine** *f pl.*, **urmine** *f pl.* šibice, *it.* fulminante (*sg.*). (...) Zabilježili i *furbinu* u istom značenju“; „**debuo**, -la, -lo *adj.* slab, bolestan; *it.* debole. (...) Zabilježili smo i *debol* u istom značenju“; „**špiritozan**, -zna, -zno *adj.* duhovit, *it.* spiritoso. Zabilježili smo i *špirito* i *špirito inkvijeto* u značenju nemirna osoba, osoba koja ne može stajati na jednom mjestu“; „**žukva** *f*, **žuka** *f* brnistra; zabilježili smo u nekim mjestima i *đunka*; *lat.* spartium junceum: *juncus*“; „**bareta** *f* kapa; *it.* berretta. Zabilježeno i *bareta* i *beretun*“ itd.

Nije mali broj dubletnih oblika za koje je Vesna Lipovac-Radulović navodila i područje na kojem su karakteristični. Najzastupljeniji oblik isticala je zatamnjanim (boldovanim) slovima, a zatim u okviru objašnjenja navodila kurzivom (italikom) oblik koji je tipičan u nekom mjesnom govoru. Takav je postupak višestruko značajan – prvenstveno zbog toga što se može pratiti različita adaptacija pojedinih romanskih posuđenica u raznim mjesnim govorima, ali i zbog uvida u raznolikost te leksike na našem primorju. Tako se npr. navodi: „**beštemija** *f* psotka; *it.* bestemmia. U Mrčevcu, Kavču i Bogdašićima zabilježili *beštine*“; „**betula** *f* mala primorska krčma; *it.* bettola. U Tivtu zabilježili i *betulica* u značenju kućica“; „**bevandela** *f* ispičutura, pijanica; u vezi s *it.* bevanda, bevone. – U Tivtu zabilježili *beudina*, *bevudina* i *bevandur*“; „**delongo** *adv.* odmah, brzo; *ven.* de longo. Riječ zabilježili u Tivtu, Perastu, i Prčanju“; „**fundamenat**, -nta *m*, **fundamenta** *f* temelj; *it.* fondamento. U Grblju zabilježili *polumenta*“; „**nuncija** *f*, **nunci-je** *f pl.* trokratna crkvena objava sa oltara nekoliko sedmica prije sklapanja braka; *it.* annunzio. U Škaljarima zabilježili *luncije*“; „**njunjurit**, -im *intr.*, **njunjult**, -im *intr.* mrmljati, žaliti se; *it.* gnulare. (...) U Tivtu zabilježili *njinjorit*“; „**verdura** *f* povrće, zelen; *it.* verdura. U Škaljarima zabilježeno *vrđura*. Zabilježili i *verdurica*“ i sl.

Ovakav postupak svakako prevazilazi očekivanja kad su u pitanju leksikoni pozajmljenica u bilo kojem jeziku. Stoga su rječnici Vesne Lipovac-Radulović i u tome pogledu nadišli uobičajenu praksu. Ipak, sa

stanovišta dijalektologije, ostaje da se žali što taj postupak nije primijenjen dosljedno, u svim slučajevima, kako bi se mogli pratiti različiti procesi (i uticaji) u prilagođavanju romanskih posuđenica u pojedinim mjesnim govorima. To ni u kome slučaju ne može umanjiti značaj ovoga rječnika jer je on svoju funkciju u potpunosti ispunio. Sa stanovišta leksikologije i leksikografije od izuzetnoga je značaja da je Vesna Lipovac-Radulović popisivala sve sinonime i homonime na naznačenoj teritoriji, a ne samo oblike koji su najfrekventniji ili su zastupljeni na većoj teritoriji.

Iako to nije bilo ni potrebno niti uobičajeno u rječniku ove vrste, šteta je što Vesna Lipovac-Radulović nije navodila uz primjere i mjesto đe ih je čula. Naravno, to se nije moglo ni očekivati jer njezine pretenzije nije su bile dijalektološke već leksikografske. A za taj aspekt bilo je irelevantno lociranje pojedinih primjera koji se ovđe nalaze samo kao kontekstualno potkrepljenje leksema koji su popisani. No za dijalektološka ispitivanja to bi bilo vrlo značajno jer bi omogućilo opis kako cijeloga terena, tako i pojedinih mjesnih govora – na svim nivoima, i fonološkome i morfološkom i sintaksičkome i akcenatskom. Tako bi se moglo znati u kojim je govorima zastupljeno npr. analoško *-u* u 3. licu množine prezenta glagola VII i VIII Stevanovićeve vrste,* a u kojima se stanje podudara s onim u standardnome jeziku (npr. *Dobro zboru: najgore ti je kad pošjempaš u stare dane* – nasuprot primjeru – *Intopala sam bužu đesom da mi ne dolaze pantagane u magazin*), ili upotreba suglasnika *h* u pojedinim mjesnim govorima (npr. *Šporak je taj mali, ajde ga odma operi* – nasuprot: *Najbolja ti je lincura iz Bijele Gore kod Grahova*), ili različita upotreba krajnjega *-j* u 1. licu jednine imperativa (npr. *Ukrca 'se u traget u Kamenare, pa si odma u Tivat* – nasuprot: *Trataj ih sa jednim bićerinom rozolja i galetinama*), ili različiti akcenatski tipovi (npr. *kanapë - lakät* i sl.), ili sudbina pojedinih suglasničkih grupa (npr. *laka < dlaka; lisija, fuštanj – fustan iznervat se – ižnervat se*), alternacija *l > o* na kraju riječi (npr. *kanoćao* i *kanoćali; kapecal* i *kapecao; kantunao* i *kantunal; parangal* i *parangao*), ili sudbina suglasnika *f* u pojedinim govorima (*furmine – vurmine; fadžola – vadžola*), ili grupa *-ao* na kraju riječi (npr. *inkartao, ubrao; došo, mogo; gleda*) i sl.

No iako Vesna Lipovac-Radulović uz primjere kontekstualne upotrebe pojedinih romanizama nije navodila mjesto u kojem ih je čula, ipak

* Po klasifikaciji Mihaila Stevanovića, sedmoj vrsti pripadaju glagoli čija se infinitivna osnova završava na samoglasnik i ili e, a prezentska osnova na i. Glagoli kod kojih se prezentska osnova završava vokalom i, a osnova infinitiva vokalom a pripadaju osmoj glagolskoj vrsti.

zainteresovani dijalektolog, gotovo bez obilaska terena, može na osnovu tih primjera iz njezina rječnika opisati govore jugoistočne Boke.¹⁷ Problem bi bio jedino omediti određene jezičke pojave (odrediti izoglose njihove) na mikrostrukturnom planu. S druge strane, od posebnoga je značaja podatak iz *Napomene autora*: „Pretežni dio građe koji se odnosi na izvorni govor pojedinih naselja snimila sam tonski, što mi je pomoglo kod utvrđivanja akcenta, a služi i kao dokumentacija za eventualna dalja istraživanja.“¹⁸ Čuvanjem audio-zapisa narodnih govora Boke Kotorske, autorka je crnogorsko jezikoslovlje zadužila ne samo kao leksikograf i leksikolog već i kao montenegrlist u najširem smislu. Danas, kad se osobine narodnih govora povlače pred ekspanzijom decenijama nametanih atipičnih i tuđih („srpskohrvatskih“) oblika, vjerovatno se brojne odlike bokeljskih govora mogu naći još samo u građi koju je Vesna Lipovac-Radulović pohranila u svojoj arhivi. Transkripcijom, akcentovanjem i publikovanjem tih tonskih zapisa (ako su i dalje validni), omogućiće se konačno i monografska obrada govora od Perasta do Grblja. A za nastanak te monografije biće podjednako zaslužna i Vesna Lipovac-Radulović koliko i dijalektolozi koji se njezinom građom budu koristili.

Koliki je značaj romanizama u crnogorskome jeziku svjedoči i njihovo brojno prisustvo čak i u krajevima koji su dugo bili pod turskom upravom ili će je do skoro islamski živalj bio brojniji. I sami orijentalizmi, romanizmi i grecizmi međusobno su se prožimali, pa je nerijetko turski jezik bio posrednik za neki grecizam, a talijanski za orijentalizme i sl. A u narodu su često funkcionisali i kao podjednako frekventna sinonimna leksika koju su govornici ošjećali kao svoju, autohtonu, ili nezamjenljivu nekom slovenskom riječju. Brojni romanizmi u rječnicima Vesne Lipovac-Radulović podjednako su u upotrebi kako na Crnogorskom primorju, tako i dublje u unutrašnjosti. To potvrđuje i analiza pomenutih rječnika Branka L. Šoća i Srđana Musića. Navedimo neke od takvih: *ađutant*, *afit/ofit*, *apa*, *arija*, *(h)arpun*, *aspida*, *bagatela*, *bambat*, *baraba*, *barka*, *bastašan*, *bastadur/baštadur*, *belveder*, *beštija*, *biljet*, *bluza*, *boca*, *bocun*, *brageše*, *brit(v)ulin*, *butiga*, *capa/capica*, *celofan*, *cerada*, *cimat*, *cimenat*, *coto*, *cukar*, *čapra*, *čikara*, *čuk*, *dacija*, *damižana*, *denjat*, *dezvijat*, *drito*, *dublijer*, *zera*, *đile*, *faca*, *faculet*, *fakin*, *falit*, *fašat*, *fa(d)žola*, *fešta*, *furija*, *galija*, *galijot*, *ga-*

¹⁷ Namjerno ističemo govore Boke jer je govor Paštrovića već monografski obradio Miodrag V. Jovanović – *Govor Paštrovića*, Univerzitet Crne Gore, Podgorica, 2005.

¹⁸ Lipovac-Radulović, Vesna. – *Romanizmi u Crnoj Gori – Jugoistočni dio Boke Kotorske*, Obod – Pobjeda, Cetinje – Titograd, 1981, str. XI.

rant, gobav, grešpa, grinja, izbapat, izbirikat se, jaketa, kaca, kain, kalešin, kopa, krepāt, lama, lamarin, lencun, lima, maća, mađija, makina, mušket, naftalin, nešesan, nebud(a), njok, ofitat, okartat, ormar, pala, panjega, pasat, pjaca, pjat, rešto, rodula, roba, ružmarin, saket, salata, sičija, skapulāt, šega, šesan, škur, tabak(ij)era, tapet, taraca, ta(v)ulin, testamenat, traversa/traveza, uđurit se, ukebat, vagon, vardat, vel(o), ve(l)trina, velud, vizitat, zakartat, zamantat, zapatat, žgembav itd.

Kontekstualna upotreba romanizama iz rječnikā Vesne Lipovac-Radulović pokazuje da se teritorija koju je leksikografski obradila skladno uklapa u crnogorski naddijalektalni (koine) jezički sloj. Sitnije razlike na mikroplanu prirodne su u svim jezicima, pa tako i u crnogorskome. Taj sloj pripada crnogorskoj dijalektologiji. Upravo to je i istakao u svojem prikazu Vojislav P. Nikčević. On posebno naglašava veliku zastupljenost leksema sa suglasnikom *з* (dz): „Sama činjenica da je *з* (dz) kao *ѕ* postojalo u staroslovenskome književnom jeziku: *ѕѣло, ѕѣзда, мѣноши, дѣвѣсти, кѣнась*, da je i danas prisutno u makedonskome književnom jeziku u nekoliko riječi, da je posvedočeno i u jeziku Psaltira i ostalih izdanja Crnojevića knjigopečatnje (1494–1496): *ѕело, ѕѣло, ѕѣзда, ѕѣсь, мѣноши, кѣнесь* (...), da se kao afrikata dz javlja u poljskome i slovačkom standardnome jeziku, najbolji je dokaz da ga je crnogorski jezik sistemski naslijedio još iz praslovenskoga jezika. Naravno, fonem *з* je supstratski (i adstratski – prim. A.Č.) dospijevao i posredstvom *z* u bilingvalnijem kontaktima slovjenskoga i romanskog dalmatskoga, odnosno poznije iz talijanskoga i venecijanskog jezika.“¹⁹ Šteta je što nije bilo tehničkih uslova da autorka bilježi i glasove *ś* i *ž*, kao što je bilježila ostale produkte jekavskoga jotovanja (*ć < tj, cj; đ < dj*) koji se, kako se na osnovu njezinih rječnika vidi, na cijeloj teritoriji dosljedno upotrebljavaju. O tome svjedoči i pomenuta studija Srđana Musića (str. 32–33). I ne samo jekavsko jotovanje, nego i brojne druge fonološke, morfološke i sintaksičke osobine crnogorskoga jezika, „srpskohrvatskom“ normom potisnute u arhaizme i dijalektizme, na teritoriji koju je Vesna Lipovac-Radulović izučavala ili su dominantne ili bez alternative. Pomenimo samo oblike poput *prijeboj, prijevoz* protiv kojih se decenijama zalažu pojedini jezikoslovci iz Crne Gore,²⁰ a koji svoje potvrde nemaju samo u toponimiji nego i u živome govoru koji je ova leksikografinja u svojem rječniku fiksirala.

¹⁹ Nikčević, Vojislav P. – *Crnogorski romantizam*, Monitor, god. IX, br. 377, petak, 9. januar 1998, str. 46–47.

²⁰ Čirgić, Adnan. – *Crnogorska ijekavica u dijahroniji i sinhroniji*, Matica, br. 34–35, Matica crnogorska, Podgorica – Cetinje, 2008, str. 13–60.

Obimna leksikografska građa koju je u svojim rječnicima Vesna Lipovac-Radulović publikovala poslužila i za nastanak pojedinih specijalističkih rječnika, poput npr. rječnika fitonima i zoonima, rječnika zanatske terminologije (što je naročito značajno budući da su pojedini zanati potpuno izumrli), rječnika nekadašnje pomorske terminologije, rječnika toponimije (toponimi su naročito prisutni u primjerima kontekstualne upotrebe romanizama) i sl. Da je kojim slučajem Vesna Lipovac-Radulović imala državnu ili institucionalnu potporu u prikupljanju romanizama, koje je mogla proširiti i na kontinentalni dio Crne Gore, možemo tek pretpostavljati koje se bogatstvo ove leksike moglo i tamo naći i spasiti od zaborava. Ovo naročito zbog toga što se u *Predgovoru izdavača* napominje da je „Čedo Vuković, na primjer, usput sakupio šest stotina romanizama u Vasojevićima, i to u govoru seljaka, ne samo u Limskoj dolini, već i među planincima ispod Komova.“²¹ Danas, nažalost, kad Crna Gora ima i Univerzitet i Crnogorsku akademiju nauka i umjetnosti, najmanje se može očekivati nastavljanje istraživačkoga poduhvata koji je Vesna Lipovac-Radulović utemeljila jer je jezička politika koju su te institucije sprovodile (a i dalje sprovode) uglavnom doprinosila nestajanju crnogorskih jezičkih osobenosti i njihovom utapanju u „zajednički jedinstveni srpskohrvatski jezik“, koji nikad nije bio ni jedinstven ni zajednički. U tome svijetlu, samostalni leksikografski poduhvat Vesne Lipovac-Radulović još više dobija na značaju.

БЖДИ ИИ ВЪЧЪНАНА ПАМАТЬ.

Korišćena literatura

- Čirgić, Adnan. – *Crnogorska ijekavica u dijahroniji i sinhroniji*, Matica, br. 34–35, Matica crnogorska, Podgorica – Cetinje, 2008, str. 13–60.
- Jovanović, Dubravka. – *Adio meštrice od jezika naškoga*, Hrvatski glasnik, glasilo Hrvata Crne Gore, god. VII, br. 48/49, ožujak/travanj 2009, str. 40–41.
- Jovanović, Miodrag V. – *Govor Paštrovića*, Univerzitet Crne Gore, Podgorica, 2005.

²¹ Lipovac-Radulović, Vesna. – *Romanizmi u Crnoj Gori – Jugoistočni dio Boke Kotorske*, Obod – Pobjeda, Cetinje – Titograd, 1981, str. XI.

- Karadžić, Vuk. – *Srpske narodne poslovice*, Predgovor pređašnji, Priredio dr Miroslav Pantić, Prosveta, Beograd, 1969.
- Lipovac-Radulović, Vesna. – *Romanizmi u Crnoj Gori – Jugoistočni dio Boke Kotorske*, Obod – Pobjeda, Cetinje – Titograd, 1981.
- Lipovac-Radulović, Vesna. – *Romanizmi u Crnoj Gori – Budva i Paštrovići*, MBM-plas, Novi Sad, 1997.
- Lipovina, Ljiljana. – *Bio-bibliografija dr Vojislava P. Nikčevića (1935–)*, Bibliografski vjesnik, br. 1-2-3, Centralna narodna biblioteka Crne Gore „Đurđe Crnojević“, Cetinje, 2003.
- Mandić, Slavko. – *Odlazak profesorice. In memoriam: Vesna Lipovac-Radulović*, Pobjeda, Društvo, 17. II 2009.
- Musić, Srđan. – *Romanizmi u severo-zapadnoj Boki Kotorskoj*, Filološki fakultet Beogradskog univerziteta, knj. XLI, Beograd, 1972.
- Nikčević, Vojislav P. – *Značajan doprinos crnogorskoj leksikografiji*, Pobjeda, Svijet kulture, subota, 9. januar 1982, str. 11.
- Nikčević, Vojislav P. – *Crnogorski romantizam*, Monitor, god. IX, br. 377, petak, 9. januar 1998, str. 46–47.
- Šoć, Branko L. – *Romanizmi i grecizmi u crnogorskom jeziku – Kontinentalni dio Crne Gore*, Centralna narodna biblioteka Crne Gore „Đurđe Crnojević“, Cetinje, 2002, i drugo, prošireno izdanje pod istim naslovom – Cetinje, 2008.

Adnan ČIRGIĆ

**VESNA LIPOVAC-RADULOVIĆ
(1928–2009)**

Contribution to Montenegrin Lexicography

The author of the paper offers an overview of scholarly accomplishment by Vesna Lipovac Radulović, whose dictionaries of romanisms in the Montenegrin seacoast present a capital contribution to Montenegrin lexicography. At the very beginning they have been estimated as works of the pioneer contribution in our lexicography. It is important to emphasize that in the process of compiling of dictionaries she didn't have any kind of institutional support, and that for their finalization she was devoted to a long work that lasted for twenty years. Materials and facts that were finally published rise above lexicographical importance and offer the possibility of dialectological description of speeches in Budva and Paštrovići, and especially of the southeast area of Boka Kotorska.